St MAERTEN

TIJDSCHRIFT VAN DE HISTORISCHE VERENIGING MAARTENSDIJK

RIJKSTELEGRAAF

Tegen betaling van een extra recht van 25 cent in het binnenlandsche verkeer en van 50 cent in het verkeer met sommige landen kan de afzender verzoeken, dat een telegram op een luxe-formulier wordt afgeleverd. Ook de geadresseerde kan zulks verzoeken tegen betaling van een extra recht van 25 cent.

STATION
MAARTENSDIJK (UT.)

N.B. Het Rijk vergoedt geen schade, veroorzaakt door het in het ongereede raken, de verminking of de vertraging in de overkomst van een telegram.

1982.

Regering

TELEGRAM nr 1774, ... woorden

Aangenomen te *Utrecht, den 13-5 1940, te 1211

Ontvangen te Maartensdijk, den 13-5 1940, te 1 55

VERKORTINGEN VOOR BETAALDE DIENSTAANWIJZINGEN

RPX = Antwoord betaald X (bedrag)
XP = Bode betaald
D = Dringend
TC = Collationneering
PC = Kennisgeving ontvangst
TR = Telegraaf restant
GP = Poste restante
MP = Eigenhandig
LX = Geluktelegram
RM = Overneming

* Indien in het binnenlandsche verkeer een telegram niet op een Rijkskantoor, doch op een Spoorwegtelegraafkantoor is aangenomen, wordt de naam van het kantoor van afzending gevolgd door de aanwijzing SW

NADRUK VERBODEN

Burgemeester Maartensdijk
Bij deze draag ik u op in verband met algemeene bekendmaking n° 17 van de D.L.Z. maatregelen te doen treffen tegen het landen van vijandelijke vliegtuigen punt te dien aanzien bepaal ik, dat iedere landbouwer verplicht is, om zoo spoedig mogelijk met zooveel arbeidskrachten als hij maar kan krijgen, in weilanden greppels te graven

Mei '90

Nummer 4

Redactie
St. Maerten

Ten geleide

''Terwijl enkele Nederlandse vliegtuigen over ons heenraasden, gingen we in de trein naar Noord-Holland. Nog een laatste blik op onze oude toren, zouden we haar ooit weer zien? Daar ging onze trein en het was voorbij . . .''. Dit schrijft G. Masmeijer, inwoner van Westbroek. Het zijn unieke zinnen, doorleefde woorden. Want Masmeijer zat 14 mei 1940 zelf in die trein, te zamen met al die andere geëvacueerde Westbroekers, op weg naar dorpen als Oterleek, Stompetoren en Schermerhorn. En het dorp Westbroek bleef verlaten achter, wachtend op de onderwaterzetting. Evenzo ging het met Achttienhoven en Groenekan.

Op 10 mei is het 50 jaar geleden dat de Duitsers ons land binnenvielen. De gevechtshandelingen duurden precies 5 dagen. Op 14 mei capituleerde Nederland. De media staan er dezer dagen uitgebreid bij stil, maar vrijwel nergens zijn zinnen als hierboven te horen en te lezen. En in deel 3 van dr. L. de Jong – over de oorlogsdagen van 10 tot en met 14 mei – zijn dergelijke zinnen wel terug te vinden, maar op zeer bescheiden schaal. Waarom? Het grote spel van de militaire ontwikkelingen is veel belangrijker. Het gaat dan vooral om de vraag waarom Nederland de oorlog van mei 1940 heeft verloren, en dan nog wel zo snel.

St. Maerten doet het anders, zonder overigens de militaire ontwikkelingen van die meidagen uit het oog te verliezen. Want alleen tegen die achtergrond is te begrijpen waarom hele dorpen – met hun vee – geëvacueerd moesten worden. Gebieden die omwille van de verdediging van Nederland tegen de Duitsers onder water werden gezet of in het schootsveld van de artillerie lagen, moesten op bevel van de legerleiding ontruimd worden, zo blijkt uit het eerste artikel van dit nummer.

En dat was dus het geval met inwoners en vee van Westbroek, Achttienhoven en Groenekan. In Hollandsche Rading en Maartensdijk gebeurde relatief weinig. Het vee moest weg, maar de manier waarop dat gebeurde week niet af van de gang van zaken in omliggende dorpen. Over Maartensdijk in die meidagen is ook – voorzover nu bekend – vrijwel niets te vinden in het gemeente-archief. Daarom is in deze aflevering van St. Maerten geen apart verhaal over Maartensdijk opgenomen. Maartensdijk komt wel vaak ter sprake in de andere artikelen van dit nummer.
Dat zijn met recht – in zoverre is St. Maerten anders – verhalen over de evacuatie van Westbroek, Achttienhoven en Groenekan. Hoe werd die exodus voorbereid, wat betekende het voor het vee en hoe hebben de inwoners dat ervaren? St. Maerten heeft niet alleen de beschikbare bronnen geraadpleegd, maar ook en vooral met de mensen gesproken die het allemaal hebben meegemaakt en het zich nog zo goed en zo kwaad als het ging konden herinneren. Dat is tegelijk de kracht en zwakte van dit nummer. De artikelen over de evacuatie zijn levensecht, weerspiegelen de grote en kleine tragedies in een mensenleven en imponeren door hun authenticiteit, maar zijn tevens selectieve herinneringen. Daarom kan dit nummer geen afgerond beeld geven over de dagen van 10 tot en met 14 mei 1940. Het beeld is voorlopig en vraagt om correctie en aanvulling. De geschiedenis van deze gemeente is daarmee gediend. Daarom vraagt de redactie hierbij om reacties. Overigens niet nadat uitdrukkelijk dank betuigd is aan zo'n 50 ingezetenen uit Maartensdijk, Hollandsche Rading, Westbroek, Groenekan en Achttienhoven die hun verhaal over die meidagen verteld hebben. Alleen daardoor is dit nummer – met alle beperkingen – een document geworden over die oorlogsdagen in deze gemeente. Alleen daardoor blijven de verhalen over de evacuatie in onze herinnering.

Afbeelding voorpagina: Kopie van pag. 1 en eerste regels van pag. 2 van telegram waarin militaire commandant uit Utrecht de burgemeester van Maartensdijk opdracht geeft dat iedere landbouwer zoveel mogelijk arbeidskrachten inzet om greppels te graven teneinde het landen van vijandelijke vliegtuigen tegen te gaan.

Inleiding tot Exodus

Bij de Duitse veldtocht in het najaar van 1914 sloeg de burgerbevolking masaal op de vlucht. De chaotische vlucht vormde een grote belemmering voor de landsverdediging. Ook in Nederland was er in die dagen wat gaande. Bewoners van de landstreek ten oosten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie vreesden bij een eventueel uitbreken van de vijandelijkheden in het gedrang te raken. Zij maakten zich gereed om bij het minste oorlogsgerucht een goed heenkomen naar Holland te zoeken. Achter de inundatiën, daar werd het veilig geacht. Het water was al te vaak een vijand geweest. Maar iedere Nederlander (met lager onderwijs) van toen wist welk een vriend het water was geweest in het rampjaar 1672. De legerleiding toonde zich evenwel danig bezorgd. Een ongeorganiseerde verplaatsing van burgers naar het westen van het land zou ook hier de verdediging ten zeerste kunnen schaden. Als algemene regel werd gesteld, dat de burgerbevolking bij een vijandelijke aanval in hare woonplaatsen moest blijven. Alleen bewoners van gebieden, die aan inundatie of beschieting bloot zouden staan, dienden naar bepaalde vluchtoorden te worden geleid. De burgemeesters van de gemeenten in deze ontruimingsgebieden kregen hiervoor in augustus 1915 officiële aanwijzingen. Zo verging het de burgemeester van Maartensdijk. Ook hij kreeg opdracht om een evacuatie van de gehele bevolking naar aangegeven vluchtplaatsen in Zuid-Holland en Zeeland voor te bereiden. Want behalve met inundatie zouden zijn gemeentenaren ook te maken kunnen krijgen met vijandelijke en eigen wapenwerking. Wat dit laatste betreft dient gedacht te worden aan de forten op Maartensdijks grondgebied.

Na 1933 namen de spanningen in Europa weer toe. De kans dat Nederland metterdaad in een oorlog zou worden betrokken werd van jaar tot jaar groter. Er was uiteraard een verdedigingsplan. Een evacuatie-plan werd nu even onontbeerlijk geacht. Het kwam gestadig tot stand tussen september 1939 en april 1940. Om dit evacuatie-plan te kunnen begrijpen dient eerst het verdedigingsplan aan de orde te komen.

Het verdedigingsplan

Niettegenstaande een politiek van neutraliteit werd uitgegaan van het ''Geval Oost''. Het Nederlandse leger was niet groot genoeg om het gehele grondgebied te verdedigen. Het zou dus ondoelmatig zijn de vijand al reeds bij de oostgrens op te wachten. Wel dienden grensbataljons de vijandelijke opmars te vertragen. Dat kon gebeuren door het opblazen van bruggen en het barricaderen van wegen. De hoofdverdediging moest geconcentreerd worden. Voor die concentratie werd uiteindelijk de zgn. Grebbe-linie gekozen. Die linie liep vanaf de Grebbeberg bij Rhenen via Veenendaal tot het IJsselmeer. Dat meer was vervolgens toevertrouwd aan de Koninklijke Marine.

De toegang tot de Afsluitdijk was bij Kornwerderzand geblokkeerd met een hechte stelling. Zou deze Grebbe-linie bezwijken dan kon het veldleger nog terugtrekken op de zgn. Vesting Holland. Het Oostfront ervan werd gevormd door de (antieke) Nieuwe Hollandse Waterlinie. Om en nabij al de genoemde verdedigingslijnen konden meer of minder omvangrijke inundatiën worden gesteld. De hoop bestond, dat de Grebbe-linie het wel enige weken zou houden.

De omvang

Voor het grootste deel van het land gold het devies ''Laat zitten wat zit''. Ontruiming zou echter onvermijdelijk zijn voor gebieden die voor langdurige verdediging waren ingericht of geïnundeerd moesten worden. Op 29 augustus 1939, de eerste mobilisatie-dag, werd de ''Commissie Burgerbevolking'' ingesteld. Deze landelijke commissie werd belast met de voorbereiding van de evacuatie en ook van de huisvesting van de af te voeren bevolking.

Voor deze inleiding werd geput uit twee uitstekende bronnen, t.w. het ''Archief van de Commissie Burgerbevolking'' in het Rijksarchief in Den Haag èn het boek van J. Koolhaas Revers, Evacuaties in Nederland, 1939-1940, Staatsuitgeverij, 1950.

Op 3 oktober werd het ''Bureau Ontruiming'' opgericht. Dit centrale bureau kreeg tot taak voorbereidingen te treffen voor de afvoer van het vee. Na diverse besnoeiingen kwam een definitief plan tot stand. Het voorzag in de afvoer van 400.000 personen en 130.000 koeien. Er werden in het plan acht te ontruimen gebieden onderscheiden. Twee ervan zijn in dit verband van belang en worden daarom genoemd. Als eerste het ''Inundatie-gebied Oostfront van de Vesting Holland''. Het was een strook van Weesp tot Almkerk, ten zuiden van Gorinchem. Het totaal aantal hieruit af te voeren personen zou 20.000 zijn. In deze strook lagen behalve bijvoorbeeld Maarssen en Breukelen ook Westbroek en Achttienhoven. Een ontruiming van (o.a.) de beide laatstgenoemde gemeenten zou dus het gevolg zijn van een militair bevel tot inundatie. Vervolgens komt aan de orde het ''Gebied tussen Grebbe-linie en Oostfront Vesting Holland''. Daarin lag behalve o.a. Hilversum, Amersfoort, Zeist, Bunnik en Culemborg ook Maartensdijk. Voor wat betreft dit gebied was het aantal mogelijke vertrekkenden zo'n 125.000. Aanvankelijk was overwogen dit gebied te ''laten zitten''. Maar de Chef Staf van de Vesting Holland achtte dit ontoelaatbaar. De bevolking zou in gevaar kunnen raken door het vuur van de eigen en vijandelijke artillerie. Vanwege dit gevaar moest ook de gemeente Maartensdijk zich voorbereiden op ontruiming.

Richtlijnen

Vanaf midden september trad de legerleiding in overleg met de burgemeesters van de te ontruimen gemeenten. Daarmee begon de lokale voorbereiding van de mogelijke afvoer van burgers en vee. In november kwamen er officiële richtlijnen voor de afvoer van de burgerbevolking. De belangrijkste worden hier genoemd. De plaatselijke bevolking diende te worden ingedeeld in klassen. Tot klasse A behoorden personen die moesten blijven (politie voor bewaking, brandweerlieden etc.). Tot klasse B werden gerekend personen die onmiddellijk zouden moeten vertrekken (spoorwegmensen, buitengewoon dienstplichtigen etc.). Klasse C, dat waren de overigen, de eventuele evacués. Een ieder zou een bewijs dienen te krijgen waarop de klasse vermeld stond waartoe de houder behoorde. Verder werd voorgeschreven een gemeente te verdelen in wijken van 1000 personen en zo'n wijk in groepen van 50. De burgemeester werd opgedragen per wijk een hoofdgeleider te benoemen en per groep een leider. Een hoofdgeleider diende bij vertrek een lijst te hebben van zijn groepsleiders en een groepsleider een appèllijst van zijn groepsleden. Die hiervoor genoemde grootte van een zgn. wijk was niet toevallig. Dit aantal van 1000 personen met daarbij de totale handbagage was de transportcapaciteit van een evacuatiespoortrein.

De vluchtoorden

Vanaf september 1939 werd dus gewerkt aan de voorbereiding van de ontruiming der acht evacuatie-gebieden. Gelijktijdig werden maatregelen getroffen die nodig waren voor de ontvangst van de afgevoerde bevolking in zgn. vluchtoorden. Per provincie werd een Commissaris Afvoer Bevolking aangesteld, afgekort CAB. Zo'n CAB ressorteerde onder de eerder genoemde landelijke Commissie Burgerbevolking. In dit verband is relevant hetgeen in Noord-Holland gebeurde. De CAB begeleidde hier een groot aantal gemeenten. In het evacuatieschema stond Ursem genoemd als vluchtoord voor Achttienhoven met zo'n 700 inwoners, inclusief die van de Gagel. De 1100 inwoners van Westbroek zouden worden verdeeld over Oterleek en Schermerhorn, elk 550 evacués. Voor Maartensdijk waren zelfs vier vluchtoorden gereserveerd. Elk van de vier wordt hier vermeld mèt het aantal te herbergen Maartensdijkers. Het waren: Beemster (3870), Oosthuizen (630), Beets (230), Oudendijk (250) en Avenhorn (520).

Na januari 1940 bracht de CAB van Noord-Holland ook contacten tot stand tussen de gemeenten van afvoer en die van ontvangst. De burgemeester van Westbroek en Achttienhoven pleegde o.a. overleg met die van Ursem. Er viel in

zo'n vluchtoord heel wat te regelen. Begonnen werd veelal met een inventarisatie van de voorhanden woningruimte. Daartoe werd per woning een kaart aangelegd. Vervolgens moest een hele serie vraagstukken worden opgelost. Om er slechts enkele te noemen: het transport na aankomst op het uitlaadstation, de registratie van de evacués, de huisvesting van zieken en gebrekkigen, de voorraadvorming van voedsel, de EHBO, de vergoeding aan de gastgezinnen, de schoolgang van de kinderen en de geestelijke bijstand aan de gezindten. Een grondbeginsel bij de inkwartiering was het intact laten van de gezinnen. Verder werd beoogd bij plaatsing rekening te houden met godsdienst en sociaal milieu. Bijvoorbeeld: de gemeente Oterleek hanteerde een schema, waarin vijf milieus werden onderscheiden.

Het transport

De taak van het transport bij evacuaties was toegedacht aan de zgn. Directie der Etappen- en Verkeersdienst, afgekort DEV. Voor het massale transport over grote afstanden kwamen twee vervoermiddelen in aanmerking: de trein en het vaartuig. De vaartuigen waren in particuliere handen en moesten worden gevorderd. Het spoorwegmaterieel was van een semi-staatsbedrijf. Het stond de DEV reeds vanaf de mobilisatie geheel ter beschikking. In dit blad zal uitsluitend aandacht worden besteed aan de voorbereiding van het vervoer per trein.

De tocht naar het inlaadstation diende te worden geregeld door de te ontruimen gemeente. Een ieder mocht ten hoogste 30 kg aan bagage meenemen. Zo'n gewicht viel niet te dragen en vereiste vervoer. Gedacht werd aan wagens met paarden, driewielers, fietsen, sportkarretjes en kinderwagens. Heel dit bonte assortiment aan voertuigen en trekdieren moest overigens bij het afvoerstation worden achtergelaten. Eind januari had de DEV het evacuatie-vervoer per spoor in details geregeld. Voorrang kreeg de afvoer per spoor van de burgerbevolking uit het centrum van de Grebbe-linie. Daarna kon het transport beginnen van de bevolking uit de inundatiegebieden nabij de Vesting Holland. Was eenmaal aan een gemeente bevel tot vertrek gegeven dan had de spoorwegdienst van de DEV nog twaalf uren nodig om het benodigd aantal treinen naar het betreffende inlaadstation te dirigeren. Die tijd kon een burgemeester gebruiken om zijn ingezetenen reisvaardig te maken. Daarop zou dan onder leiding van groepsleiders en hoofdgeleider de tocht naar het station beginnen. Daar aangekomen ging de leiding over op de zgn. vervoercommandant. Voor de leiding in de evacuatietreinen hadden zich in april 1939 een aantal oud-officieren ter beschikking gesteld.

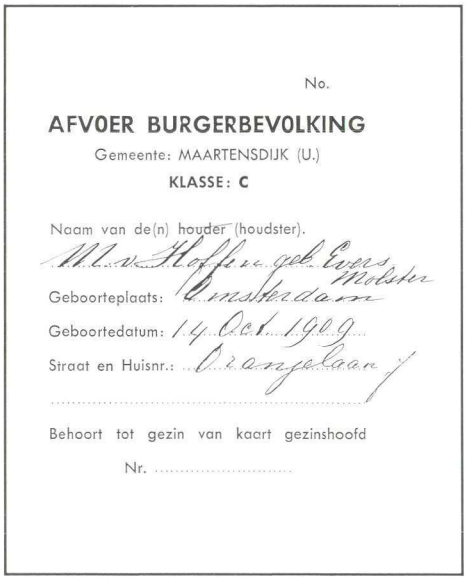

No.

AFVOER BURGERBEVOLKING

Gemeente: MAARTENSDIJK (U.)

KLASSE: C

Naam van de(n) houder (houdster).

M.L. v. Hoffen geb. Evers Houdster

Geboorteplaats: Amsterdam

Geboortedatum: 14 Oct. 1909

Straat en Huisnr.: Dreeslaan 1

Behoort tot gezin van kaart gezinshoofd

Nr. .....

Het inlaadstation voor de gemeenten Westbroek en Achttienhoven was Maartensdijk. Er waren voor de in totaal 1800 inwoners van deze beide gemeenten 3 treinen geboekt. Het uitlaadstation was Alkmaar. Voor de inwoners van de gemeente Maartensdijk w.o. die van Groenekan, waren 6 treinen gereserveerd. Vier van deze treinen zouden naar Purmerend stomen, 1 trein naar Oosthuizen en 1 naar Avenhorn. Meestal moest er ook nog vervoer plaatsvinden van uitlaadstation naar vluchtoord. Dat was dan weer de zorg van de burgemeester van ontvangst. Zo zouden er voor de evacués uit Achttienhoven bussen gereed staan. Een loods van de Alkmaarse groenteveiling was als wacht-

kamer gedacht. In Oterleek hadden autohouders aanzegging gekregen zich met hun wagens gereed te houden om de Westbroekers uit Alkmaar te halen. Er moest uiteraard rekening worden gehouden met de mogelijkheid van stagnatie van het vervoer per spoor en te water. Door de vijandelijkheden kon dit alles volledig ontregeld raken. Voor dat geval was gedacht aan voorlopige vluchtoorden op loopafstand. De ''niet-mars-vaardigen'' konden dan per bus of auto worden vervoerd.

De afvoer van het vee

Besloten was tot een geheel aparte afvoer van het vee. Dat wil zeggen gescheiden van de evacuatie der bevolking. Daarbij ging het uitsluitend om rundvee. Meer werd niet haalbaar geacht. In de bedreigde gebieden zouden varkens, kippen en geiten dus moeten achterblijven. Zoals eerder vermeld, in oktober 1937 werd ingesteld het ''Bureau Ontruiming'', een nieuw onderdeel van het ''Rijksbureau van voedselvoorziening in Oorlogstijd''. Dit ''Bureau Ontruiming'' kreeg tot taak de voorbereidingen te treffen tot afvoer van de veestapel naar de veilige ''Vesting Holland''. De provinciale inspecteurs van het bureau traden nog diezelfde maand in overleg met de burgemeesters van de te ontruimen gemeenten. Dat overleg leidde tot aanwijzing van plaatselijke leiders. Het waren personen die in de kring van de veehouders aanzien genoten en overwicht hadden. Voor het gebied van Maartensdijk werd Wout Slob aangewezen. Hij was wethouder, kerkvoogd van de hervormde gemeente Blauwkapel en directeur van de Utrechtse Melkcentrale. Voor de gemeenten Westbroek en Achttienhoven werd het Jac. Oudhof. Hij was jarenlang lid van de Kerkeraad van de Gereformeerde Kerk en hoofdbestuurslid van de melkveehoudersbond. Beide mannen waren vertrouwd met de wereld van het platteland. Bovendien hadden zij de kwaliteit om leiding te geven aan de lokale voorbereiding en uitvoering van de veevacuatie. Want dat werd de taak van deze zogeheten hoofdleiders. De organisatie kende verder buurtleiders, groepsleiders en verzorgers. De laatsten zouden onderweg de zorg voor 10 koeien krijgen en kenbaar zijn aan een witte armband. Het transport kon per schip gaan of te voet. In deze contreien ging het op de laatste manier. Reeds voor de spannende novemberdagen van 1939 was hier de route uitgestippeld. De hoofdverbindingswegen moesten na het intreden van de feitelijke oorlogstoestand vrijgehouden worden voor het militaire verkeer. De route moest dus via die binnenwegen lopen. Die kwamen niet uit op de bruggen. Voor een vlot verloop zouden dus aansluitende tijdelijke overgangen moeten worden gemaakt. Als overzetplaats van het vee uit Westbroek, Achttienhoven, Zuilen, Maartensdijk en Utrecht was Zuilen gedacht. Het aantal af te voeren stuks vee uit die plaatsen werd geschat op 8700.

In de winter van 1939-1940 werd het rundvee getaxeerd en geregistreerd. Voor dit gebied werd verwacht, dat de afvoer niet onmiddellijk hoefde te beginnen met het uitbreken van een oorlog. Er zou enige dagen respijt kunnen zijn. Eerst zou de plaatselijke leider van het ''Bureau Ontruiming'' het bericht ontvangen: ''Houdt u gereed voor de vee-ontruiming''. Na ontvangst daarvan diende de hoofdleider dan de helpers te waarschuwen. Vervolgens kon het oormerken der koeien ter hand worden genomen. De daadwerkelijke ontruiming zou pas beginnen na ontvangst van het bericht: ''Vee-ontruiming bevolen''. Als plaatsen van bestemming werden genoemd: Woerden, Snelrewaard en Zegveld.

De inundaties

Op zondag 12 mei werd het bevel gegeven tot inundatie. Was dit een laat tijdstip? Ingewijden zijn van mening dat de Duitse troepen het te inunderen gebied al zouden hebben bereikt voordat het volledig blank stond. Daar staat tegenover dat het veldleger nog terug moest vanuit de Grebbestellingen naar het Oostfront. Het mocht voor geen prijs bekneld raken tussen oprukkende Duitsers en onder water gezette gebieden. In Westbroek ging het gerucht van sabotage. Dat laatste lijkt echter niet waarschijnlijk.

De Exodus van Twee Dorpen

Van de Werkgroep
Mondelinge
Documentatie
L. de Raadt
O. Krediet
K. Grafhorst

Mei 1940

''Zo kwam die meimorgen. O, het was schoon weder, het was een schone nacht geweest en gans Nederland had rustig geslapen. Maar niet ons leger . . . Want in die nacht drongen de horden van Hitler over onze grenzen en wij werden wakker van het geraas der vliegtuigen''. Het vee: . . . ''Daar ging al het vee, duizenden koeien, werden gedreven over noodbruggen over de Vecht achter de waterlinie''. En de evacuatie van de inwoners: . . . ''Daar gingen we het dorp uit, de gezonden, de sterken, de ouden en de jongen, de zieken en de zwakken''. Over het vertrek per trein: ''Terwijl enkele Nederlandse vliegtuigen over ons heen raasden gingen we in de trein naar Noord-Holland. Nog een laatste blik op onze oude toren, zouden we haar ooit weer zien? Daar ging onze trein en het was voorbij . . .''.
Aldus G. Masmeijer in ''Uit het grijs verleden naar het heden''. Masmeijer is één van de Westbroekers die in de eerste oorlogsdagen het dorp moest verlaten. En dat heeft hem pijn gedaan, getuige het bovenstaande. Maar het waren dan ook dramatische, hectische dagen voor Masmeijer en met hem voor alle inwoners van Westbroek en Achttienhoven. Eerst kwam de Duitse inval op 10 mei en twee dagen daarna – op Pinkstermaandag – de afvoer van het vee en weer een dag later de uittocht van bijna alle (ca. 1800) inwoners van Westbroek en Achttienhoven.

Over deze dagen, over die meidagen in Westbroek en Achttienhoven gaat dit verhaal. Dat is gebaseerd op gesprekken met mensen die het allemaal meemaakten, maar ook op geschreven bronnen zoals die van Masmeijer en documenten uit het archief van de toen nog zelfstandige gemeente Westbroek. Daaruit blijkt dat zowel de afvoer van het vee als de evacuatie van de mensen uitstekend was voorbereid.

De Burgerbevolking

De verantwoordelijkheid voor de evacuatie van de bewoners lag bij de commandant Oostfront Vesting Holland, de kolonel J.H. Fruyt de Hertogh. Voor een goed begrip: Westbroek en Achttienhoven behoorden tot het inlandige gebied van de nieuwe Hollandse Waterlinie. Het was met name de onderwaterzetting (inundatie) die in geval van oorlog de evacuatie onontkoombaar maakte. De organisatie

Jhr. Huydecooper v. Maarsseveen, burgemeester van Westbroek en Achttienhoven.

van de evacuatie en dus ook de voorbereiding ervan was in handen van een provinciale commissaris, die op zijn beurt weer instructies gaf aan de burgemeesters van de betrokken (front) gemeenten. Voor Westbroek en Achttienhoven, die als afzonderlijke gemeenten één burgemeester hadden, was dat de heer Huydecooper van Maarsseveen. Zijn taak bij de voorbereiding van de evacuatie was allerminst eenvoudig. In de eerste plaats moest hij ervoor zorgen dat alle mensen werden ingedeeld in groepen (van 50 per-

sonen) en waarvoor per groep een groepsleider en per ca. 1000 mensen een hoofdleider moest worden benoemd. In het archief vinden we "opgemaakt naar den toestand per 10 april 1940" de namen van 3 hoofdleiders (H. Tjoelker voor Achttienhoven en A. van Cooten en V.H.G. Ammerlaan voor Westbroek, inclusief de Gagel). Naast de organisatie, compleet met instructies en voorschriften, onderhoudt de burgemeester ook rechtstreeks contacten met de bewoners van zijn beide gemeenten. Zo probeerde hij de ernst van zijn eerste maatregelen af te zwakken teneinde de burgers gerust te stellen.

"LET WEL!" schrijft hij al op 14 november 1939, *"Al deze maatregelen worden door de overheid voorbereid:* niet *omdat de bijzondere omstandigheden, waarop zij betrekking hebben, worden verwacht, maar* wel, *ten einde gereed te zijn, ingeval tegen de verwachting, die omstandigheden zich desondanks zouden voordoen. Er is derhalve geen enkele reden om zich daardoor te laten verontrusten!"*

Deze ietwat curieuze brief eindigt echter met een angstaanjagende "waarschuwing", waarbij het streng wordt verboden het woongebied te verlaten en ook "vluchten op eigen gelegenheid grote gevaren oplevert". Als de brief eindigt met een opsomming van allerlei zaken die "in geval van nood" moeten worden meegenomen (variërend van mondvoorraad voor 2x 24 uur tot en met trouwboekje), kan men zich afvragen of die brief de bevolking écht op haar gemak gesteld heeft.

Een andere opgave waarvoor burgemeester Huydecooper zich gesteld zag was het contact met de zg. opvanggemeenten. Ook hierbij lijkt iets mis gegaan te zijn. Als de burgemeester op 8 april een brief schrijft aan de gemeenten Schermerhorn en Oterleek en iets later aan Ursem, blijkt het dat deze gemeenten definitief zijn aangewezen als tijdelijk verblijf voor de Westbroekse en Achttienhovense bevolking. Het is dan vreemd dat de burgemeester op 23 april nog een brief van zijn collega in Woerden ontvangt met de vraag naar welke gemeente(n) Achttienhoven en Westbroek definitief worden afgevoerd en – mochten zij alsnog komen – "langs welke weg Woerden bereikt zal worden". Uit het antwoord blijkt dat Woerden inderdaad nog niet uitgesloten wordt als "voorlopig vluchtoord". De route naar Woerden wordt nauwgezet beschreven in het antwoord van 27 april 1940 en eindigt met de mededeling dat "waarschijnlijk één gemeenteveldwachter mede wordt afgevoerd". De correspondentie is daarom zo interessant omdat, zoals achteraf is gebleken, niet de bevolking, maar wel het vee in Woerden terecht kwam. Woerden blijkt een uitwijkplaats te zijn geweest in geval de spoorwegen gebombardeerd zouden worden en Ursem en Stompetoren niet meer bereikt zouden kunnen worden.

Het vee

De archiefstukken over de plannen om het vee af te voeren zijn schaars. Niettemin lijkt de voorbereiding hiervan vlot verlopen te zijn. De burgemeester had hiermee weinig te maken. De verantwoordelijkheid hiervoor lag bij het ministerie van Economische Zaken, dat daarvoor een Bureau Ontruiming had ingesteld. In zijn brief aan de burgemeester van Achttienhoven/Westbroek schrijft het ministerie: "Voor Uwe gemeente wordt door mij als plaatselijk leider voor de afvoer aangezocht de heer Jac. Oudhof". Helaas biedt het archief geen inzicht, waarom het ministerie of het Bureau Ontruiming tot deze keuze is gekomen. Uit het gesprek met zijn zoon A. Oudhof blijkt dat zijn vader inderdaad als "hoofdleider" van het veevervoer is opgetreden. Evenals bij de afvoer van de inwoners kon Oudhof als hoofdleider beschikken over "groepsleiders", die elk een groep koeien voor hun rekening zouden nemen.

Of Oudhof die hulpkrachten zelf heeft benoemd, is niet duidelijk. Uit de gesprekken met zijn zoon en W. v. Barneveld valt op te maken, dat alle beesten van een "blikje" (hoewel ook verteld wordt dat er vee gebrandmerkt was in de hoorns) waren voorzien. Volgens Oudhof Jr. is dat geregeld door de groepsleiders. Uit de goedgeplande afvoer en

Jacob Oudhof
1880-1956

vooral de veilige terugkeer van het vee – waarover straks meer – valt op te maken dat het gehele transport zorgvuldig voorbereid was.

De inundatie

Tot slot nog iets over de inundatie. Uit de afloop valt op te maken dat slechts een klein deel van de omgeving van Westbroek/Achttienhoven onder water heeft gestaan. Uit de gesprekken hierover valt op te maken dat bij een proefinundatie het water veel hoger heeft gestaan en ook meer land is overstroomd. Sommige denken dan ook dat er bij de inundatie in de meidagen sprake is geweest van sabotage (door b.v. NSB'ers). Uit het enige archiefstuk over deze materie blijkt dat ten minste vier inwoners van Westbroek en vier uit Achttienhoven geacht werden zich te melden i.v.m. het verrichten van persoonlijke diensten voor de militaire inundatiewerkzaamheden. Die acht behoorden tot de zogenaamde A-categorie, de mensen die moesten blijven (zie inleiding tot Exodus). De heren moesten zich melden bij hotel Concordia te Maarssen. Welke vergoeding ze hebben gehad weten we niet. Ze moesten wél zelf een schop en laarzen meenemen.

De beesten eerst . . .

Vanwege die inundatie moest het vee weg en dat gebeurde dus allemaal op Pinkstermaandag 13 mei 1940. Bij veel gezinnen brandde er om 4.00 uur 's morgens al licht. De dag was aangebroken, dat het vee geëvacueerd zou worden, menig boer voelde zich droef gestemd. Hij wist immers niet of hij ooit z'n vee wel terug zou zien? Nu waren de koeien wel geblikt en had iedere boer een lijst waarop de nummers van zijn vee stonden, maar toch . . .

De veehouders hadden hun koeien al om de boerderij lopen, zodat – wanneer het sein kwam – de dieren met hun begeleiders direct konden vertrekken. Op ongeveer iedere tien koeien was een begeleider. Deze werkte al bij de boer of was gewoon door de plaatselijke commissie aangewezen. De begeleiders stonden onder supervisie van groepsleiders. Dat was voor Westbroek e.o. dhr. Jacobus Oudhof.

Het was de bedoeling, dat het vee lopend naar Woerden en omgeving zou gaan. Het eerst vertrokken de koeien van boeren achteraan de Kerkdijk en steeds sloot het daaropvolgende vee aan. De dieren uit Achttienhoven kwamen het laatst. U begrijpt: het was een heel lange stoet.

Getallen variërend van 2500 tot 5000 stuks vee zijn ons ter ore gekomen. W. v. Barneveld vertelde: *"Het geloei en geschreeuw van het vee was verschrikkelijk, maar we konden niet anders, we deden wat ons gevraagd was. We leefden in een roes".*

Men kon eigenlijk niet weigeren. Tegen een boer die niet mee wilde doen werd gezegd: *"U mag helemaal alleen achterblijven als u wilt, maar het vee MOET weg".*

Paarden werden het land ingejaagd, varkens werden geslacht of gewoon losgelaten op het erf (kunt u zich voorstellen hoe de tuinen er naderhand uitzagen?). Waarschijnlijk liet men ook het kleinvee achter.

De stoet ging de Nedereindse Vaart af, de Krom door en over het fietspad naar de Gagel. Op dit fietspad had men al last van hoog water. Een paar koeien raakten van het pad af en belandden in het water. Het

was een hele klus om ze er weer op te krijgen. Men moest voortmaken: de sluis van de Vecht zou open gaan, het water zou hoog komen en voor die tijd moest al het vee erover zijn! Tijdens de tocht zijn er ook wel koeien verdronken. Via de Gagel kwam men in Zuilen uit. Men verzamelde alle koeien op het land van boerderij ''De Kijkwerf'' aan de Vecht. Ook de koeien van veehouders aan de Kooidijk, Westbroeksebinnenweg, de beide Gagels, de Groeneweg en de Klopdijk kwamen daar naar toe.
De Vecht was de eerste hindernis, die genomen moest worden. De gewone brug moest vrij gehouden worden voor militair vervoer. In plaats daarvan was een zgn. schipbrug gebouwd. Die bestond uit een aantal pontons en was voorzien van een reling, zodat het meeste vee veilig de overkant bereikte.
Vervolgens ging de hele stoet via Maarssen en Vleuten richting Woerden. Het was nog steeds erg vroeg, maar het beloofde een mooie zonnige dag te worden. Cornelis Stam, één van de begeleiders, vertelt: *''We hadden nogal bekijks, overal stonden mensen. Bij boeren waar we langs trokken, moesten we soms een koe achterlaten. Die koe was dan kreupel geworden of moest kalveren''.* De tocht was niet geheel zonder gevaar, want regelmatig werd er door Duitsers vanuit vliegtuigen geschoten.

In Woerden werd het vee bijeengebracht op de markt en van daaruit verdeeld over veehouders uit de omgeving. Zij verzorgden vrijwillig en zonder enige vergoeding de koeien. Natuurlijk mochten ze wel de melk houden! Na terugkeer was al hun grasland kaal gegeten en de Westbroekse koeien hadden er nog nooit zo mooi uitgezien! Ter compensatie brachten Westbroekse boeren hen naderhand dan ook ladingen hooi.
Omdat de Woerdense veehouders niet alle koeien konden opnemen, moesten de laatste groepen nog doorlopen naar Bodegraven. Het was inmiddels middernacht geworden! De begeleiders van deze ''laatkomers'' werden voor de rest van de nacht ondergebracht bij mensen in Woerden.

Aan dit verblijf bewaren zij nog goede herinneringen. De andere begeleiders konden eerder teruggaan naar Westbroek en waren nog net op tijd om met hun dorpsgenoten te evacueren naar Noord-Holland.
Toen ook de laatste begeleiders (zeven man) weer thuis kwamen, bleek iedereen al vertrokken. Dit groepje mannen is achtergebleven in Westbroek. Overdag mochten ze van de commandant in het dorp blijven. 's Nachts moesten ze echter weg. Ze sliepen dan in het hooi van een boer aan de Nieuwe Wetering. Overdag maakten ze zich verdienstelijk door de achtergebleven dieren te verzorgen. Dhr. Stam vertelt: *''We haden een soort saamhorigheidsgevoel. Met elkaar verzorgden we de achtergebleven dieren. Toen we geiten aan het melken waren – dat was op de Westbroeksebinnenweg – hadden we niets om de melk in te doen. We hebben van alles gebruikt om de melk in op te vangen. Zelfs po's!! En het mooiste was: toen iedereen weer terugkeerde heeft bakker Aart van deze melk de eerste broden gebakken! Later, toen dat uitkwam, zijn er heel wat vieze gezichten getrokken, maar er werd ook hartelijk om gelachen''.*

Daarna de mensen . . .

Het is nog steeds Pinkstermaandag de dertiende mei. Het vee is al afgevoerd en de circa 1900 inwoners van Westbroek en Achttienhoven maken zich klaar voor hun eigen vertrek. Ook deze evacuatie is prima geregeld. Toch moet ieder gezin en persoon voor zich nog belangrijke beslissingen nemen: ''Wat moet ik meenemen?'' en vooral, ''Wat moet er gebeuren met het vee en de huisdieren die niet zijn afgevoerd; de varkens, de kippen, de poezen en b.v. de kanariepiet''. Iedereen neemt zijn eigen beslissing. De varkens en de paarden, voor zover niet ingeschakeld bij het transport van de inwoners, worden het land ingejaagd. Ook de poezen en kippen worden op goed geluk losgelaten en de vogelkooitjes op hooggelegen plaatsen achtergelaten. De meeste mensen worden met paard en wagen afgehaald. Velen gaan op de fiets. Uit het evacuatierapport van burgemeester Huydecooper aan de gemeenteraad in juni, blijkt dat vracht-

auto's en personenauto's klaar stonden voor het vervoer van zieken en bejaarden uit beide dorpen.

Op het station Maartensdijk gebeurden, ondanks de goede voorzorgen, een paar vervelende dingen. In de eerste plaats werden de paarden zo maar het weiland van v. Esveld ingejaagd en de wagens domweg achtergelaten. Zouden de veehouders hun kostbaar bezit ooit terugzien? Vervolgens bleken de treinen, waarmee de mensen zouden vertrekken, niet aanwezig. Het was de bedoeling dat in totaal drie treinen zouden worden ingezet voor het vervoer naar Alkmaar. De mensen uit Achttienhoven zouden met de eerste trein vertrekken. Vanaf vijf uur waren ze al onderweg om – zo was de bedoeling – rond negen uur richting Alkmaar te reizen. Deze trein vertrok uiteindelijk pas om half vier in de nacht! Hetzelfde gebeurde met de tweede trein waarmee de bewoners uit de ''buitenwijken'' van Westbroek zouden afreizen. In plaats van die maandag laat om kwart voor twaalf moesten zij wachten tot de andere ochtend vroeg om 06.40 uur voor deze trein ten lange leste wegreed. De mensen uit het dorp Westbroek tenslotte, moesten op het station wachten van kwart voor zes 's morgens tot 's middags twee uur eer ook hun trein zich in beweging zette. Bij alle onzekerheid en angst over wat nog komen kon, was het verblijf in de open lucht, waar het vooral 's avonds en 's nachts bitter koud was, een ervaring die de bewoners van de dorpen niet licht zouden vergeten. In zijn rapport meldde burgemeester Huydecooper nog een treurige gebeurtenis ''één van de kinderen uit Westbroek is tijdens het wachten op de tweede trein overleden''. . .
Een tweede voorval dat diepe indruk gemaakt heeft, overkwam de mensen uit de laatste trein, waarmee ook burgemeester Huydecooper was vertrokken.
''Op het Centraal Station in Amsterdam'', zo schreef hij, ''beleefden we nog hachelijke momenten vanwege een luchtalarm''. Mevrouw Doornebal uit Westbroek hierover: *''In Amsterdam moesten we allemaal uitstappen. We konden niet verder omdat na Rotterdam misschien ook Amsterdam gebombardeerd zou worden. We moesten met z'n allen in de schuilkelder wachten tot het gevaar voorbij was. De portieren van de trein waren opengelaten, we konden na het verblijf in de schuilkelder zó weer instappen''.*

Na alle ontberingen van de reis was de aankomst in Alkmaar een ware verademing. Al op het station werden zij welkom geheten door vertegenwoordigers en bewoners uit de diverse gastgemeenten.

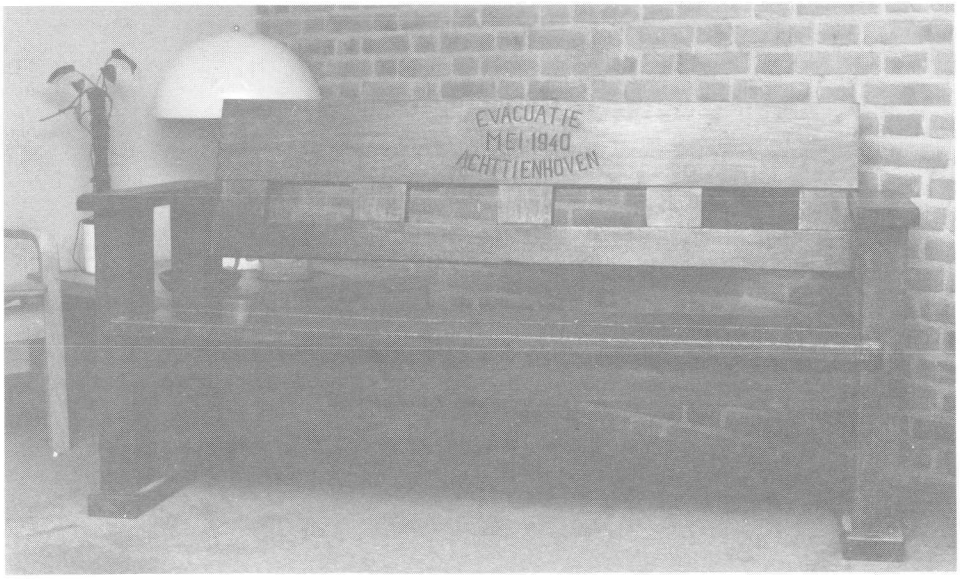

Deze solide eikehouten bank werd door de bevolking van Achttienhoven geschonken aan de gemeente Ursem als dank voor de genoten gastvrijheid in mei 1940. Deze bank staat nu in het gemeentehuis van de nieuwe gemeente Wester-Koggenland.

Voor Achttienhoven was dat de (toenmalige) gemeente Ursem. De bewoners uit Westbroek vonden onderdak bij gezinnen uit Stompetoren, Oterleek en Schermerhorn. Voor het transport naar deze gemeente was gezorgd, al moest een aantal – vanwege gebrek aan vervoermiddelen – een deel van de route te voet afleggen. Ook aan het verblijf in die gemeenten – dat voor de meesten slechts van korte duur is geweest – worden nog goede herinneringen bewaard.

Het is trouwens allerminst eenvoudig de gebeurtenissen rond de evacuatie weer te geven, zeker niet in termen van de belevenissen en de begrijpelijke emoties, waarmee deze gebeurtenissen gepaard zijn gegaan. Laten we daarom de mensen die er bij waren nogmaals aan het woord:

Klasse B № 0070

Afvoer burgerbevolking
GEMEENTE ~~ACHTTIENHOVEN~~
WESTBROEK

Naam van den houder (houdster):
G. Meesmeijer

Geboren op 21 October 1902.-

te Westbroek

Straat en huisnummer:
~~Kerkelijk~~ ~~[illegible]~~ Vaartweg 150.-

Behoort tot gezin van kaart gezinshoofd nr.

Zie achterzijde.

Mw. A. van 't Veld: *"We moesten alles achterlaten. We hadden 3 dieren; een hond, een zwarte kater en een kanariepiet. Die konden we niet meenemen. De hond hebben we af moeten maken, omdat je die niet los kon laten lopen en de kanariepiet hebben we los in de keuken laten vliegen en er een heleboel voer en water neergezet. Het was werkelijk heel erg om zo maar alles achter te laten. Je wist niet of je weer terugkwam. Maandagmiddag om een uur of 5 vertrokken we naar Maartensdijk. We deden het huis gewoon op slot. De luiken bleven open. Mijn man was nog niet terug van de reis naar Woerden met het vee. Hij is later op de fiets naar Maartensdijk gekomen. We hebben heel lang op de trein moeten wachten, zonder eten of drinken. Na middernacht vertrok hij pas. Onderweg heeft de trein een hele tijd stilgestaan. De trein werd helemaal afgesloten en geblindeerd. Ik weet niet waarom. Er is niets gebeurd. 's Ochtends vroeg kwamen we aan in Alkmaar. We zijn heel prettig ontvangen in Ursem. Toen we terugkwamen in Achttienhoven, troffen we ons huis nog precies hetzelfde aan. De beesten leefden nog. We waren blij dat we thuis waren".*

Mevr. Schuurman-v. Vulpen: *"Dr. Welffer en zijn vrouw zaten bij mij in de coupé. Zij praatten alleen maar over hun papegaai, die was afgemaakt. Waarschijnlijk heeft de dokter 't zelf gedaan, want hij had 't over ether en zo. Mevr. Welffer blééf maar over die papegaai praten".*

Dhr. G. Manten: *"Ik was 17 jaar en ben meegeweest met het vee naar Woerden. Ik ben met nog drie mannen direct teruggegaan naar Westbroek met een jeep. Mijn ouders waren al vertrokken naar station Maartensdijk. Ik ben er achteraan gegaan met paard en wagen. Daar hebben we de hele nacht zitten wachten op de trein. Onderweg in Amsterdam moesten we allemaal de trein uit en de schuilkelders in. Er was luchtalarm. Wij zijn bij een olieboer in Ursem ondergebracht. Ik was één van de eersten die terugging naar Westbroek. Mijn ouders en zusters kwamen later. Het dorp zag er nog heel verlaten uit".*

Mw. M. Doornenbal-Woudenberg: *"Ik wist van te voren dat we geëvacueerd zouden worden als de oorlog uit zou breken. Ik had daar dan ook op gerekend. Voor de drie kinderen had ik een rugzakje klaar staan en voor mijzelf een koffer. Mijn man zat in dienst. Ik had het allemaal netjes voorbereid en we konden dus ook zo*

vertrekken. We moesten erg lang wachten in Maartensdijk. En toen kwam ik tot de ontdekking dat ik toch iets vergeten was; namelijk een "po". Mijn jongste moest plassen en wilde alleen op een po. Gelukkig was er een andere moeder die er wel één had!"

Westbroek weer bewoond

Alle mensen waren nog maar nauwelijks op hun evacuatie-adressen geïnstalleerd of ze vernamen al, dat Nederland had gecapituleerd. Al op de 14e mei konden de geëvacueerde bewoners uit Westbroek en Achttienhoven het verpletterende bericht over de radio vernemen; "wij hebben" – laat opperbevelhebber generaal Winkelman weten – "de wapens moeten neerleggen, omdat het niet anders kon".

Sommigen hoorden het bericht pas de volgende dag. Iedereen uit Achttienhoven en Westbroek, hoezeer ook aangeslagen hierdoor, maakte plannen voor een spoedige terugkeer naar huis. Mw. Doornenbal: *"Ik mocht van de burgemeester van Stompetoren als één van de eersten terug. Ik had hem verteld dat mijn man aan het front was en dat ik elk moment bericht over hem in Westbroek kon verwachten".* Voor anderen heeft het – toen zinloze – verblijf in het Noordhollandse langer geduurd. De reden daarvan was dat voor de massale terugkeer onvoldoende vervoer beschikbaar bleek.

Ondanks de korte afwezigheid boden Westbroek en Achttienhoven bij de terugkeer van hun bewoners een trieste en verlaten aanblik. Het was moeilijk troost te putten uit de omstandigheid dat het water niet hoog was gekomen en de achtergelaten varkens en huisdieren over het algemeen nog in leven waren.

Mw. Van 't Veld: *"Toen we aankwamen in Achttienhoven troffen we ons huis nog precies hetzelfde aan, zoals we het verlaten hadden. De poes was er nog en de kanariepiet leefde ook nog. Het was natuurlijk wel een enorme troep in de keuken. Voordat we weggingen hadden we zelf water in de kelder laten lopen. De weckflessen lagen allemaal op de grond in het water, zodat ze bij het omvallen niet kapot konden gaan. Dat was precies nog zo toen we terug waren".*

De treurige tijd na de terugkeer werd nog droeviger door de lege weilanden zonder het vee, dat nog steeds in de omgeving van Woerden verbleef. Daarom was de vreugde groot toen na enkele weken, omstreeks eind mei, de eerste beesten terugkeerden. Anders dan bij de mensen bleek de terugtocht van het vee weer uitmuntend georganiseerd. W. van Barneveld: *"Het vee kwam weer lopend naar Westbroek en werd verzameld in het land van de Waal"* (aan de Kerkdijk - red.). *Iedere boer kon daar om 18.00 uur heen en dan moest hij zijn veelijst meenemen".*

Eind juni was al het melkvee weer terug. Het lijkt wel of alles weer goed gekomen was, maar – zoals G. Masmeijer het in zijn eerder geciteerde boekje uitdrukt – "(Toen) werd het nacht voor ons volk, stikdonkere nacht". Of in de woorden van mw. Van 't Veld: *"Natuurlijk waren we blij dat we weer thuis waren, maar vanaf dat moment begon die ellendige tijd van de oorlog natuurlijk pas goed!"*

N. Adema

Het archief, of hoe het in de papieren liep!

In het archief (no. 178) van de evacuatie van de dorpen Westbroek en Achttienhoven, dat zich te Maartensdijk bevindt, is redelijk wat materiaal bewaard gebleven aangaande de plannen voor de afvoer van de bevolking. Het eerste stuk dateert van 06-10-1939. De plannen zijn uitgebreid behandeld in de artikelen over de mensen en het vee in dit nummer.

Over de periode 10-05-1940 tot 28-05-1940 is in het archief niets te vinden. Dat ongeveer is de tijd dat de hele gemeente elders verbleef. Dit hiaat in de correspondentie wordt echter door de interviews in dit blad aardig opgevuld.
De stukken van na 28-05-1940 tot het laatst gedateerde stuk (07-05-1941) gaan bijna allemaal over geld. Vooral de schade aan het land van de heer A. v. Esveld was een probleem. Op zijn land waren namelijk de paarden van de Westbroekse en Achttienhovense boeren gejaagd, toen iedereen was vertrokken uit Maartensdijk. Dat had natuurlijk schade veroorzaakt. Ook werd er per brief hevig geredetwist met het ministerie van Defensie over kwitanties. Het lijkt of de burgemeester in veel gevallen zelf aan mensen geld heeft voorgeschoten. In die verwarde tijd zal er vast niet van alle betalingen een kwitantie zijn geweest. Ook is er een betaling aan een busonderneming. Op 7 mei 1941 lijkt de zaak afgehandeld te zijn. Er ligt dan een soort eindafrekening van Westbroek (of Achttienhoven daarbij inbegrepen is, is me niet bekend): *''De burgemeester van Westbroek verklaart deze declaratie deugdelijk en onvergolden tot een totaal bedrag van: ACHT HONDERD, EN ACHT GULDEN EN VYF EN DERTIG CENTS, zegge: (f808,35)''.*

De lijst van declaranten staat achterop. En het is aardig om die tot slot hier over te nemen.

Bewijsstuk	Belanghebbende	Bedrag
I	de burgemeester	*f* 90,–
II	P. Buis	*f* 35,–
III	idem	*f* 35,–
IV	idem	*f* 35,–
V	idem	*f* 35,–
VI	de burgemeester	*f*169,50
VII	C. Langenberg	*f* 40,–
VIII	E. v. Eijk Tzn	*f* 24,75
IX	W. Wester	*f* 25,–
X	W. de Graaf	*f* 10,–
XI	Oskamps Reisbureau	*f*271,35
XII	N.V. Gruno	*f* 37,75
	TOTAAL	*f*808,35

Verder zijn er nog stukken waaruit blijkt, dat ook M. de Leeuw (*f*10,–), W.H.G. Ammerlaan (*f*169,50) en A. v. Esveld (*f*60,– voor zijn land) geld tegoed hadden. Het bedrag van *f*169,50 (Ammerlaan) blijkt door de burgemeester persoonlijk te zijn voorgeschoten.

Waar al die bedragen voor waren, is niet meer na te gaan, maar misschien, dat er nog mensen zijn die daarover inlichtingen kunnen verschaffen.

Per saldo lijkt Westbroek (inclusief Achttienhoven?) dus voor *f*878,35 uit en thuis te zijn geweest. Zie hier het wel wat prozaïsche en typisch Hollandse ''slot'' aan een zeer Nederlandse tragedie.

Groenekan in de gevarenzone

W. Hoebink.

Zoals elders in den lande, zo ging het in de vooroorlogse jaren ook hier. Er werd bij tijd en wijle in het gesprek van alledag gepraat over de dreiging van een oorlog. Dat was dan toch meestal naar aanleiding van onheilspellende berichten in de krant of vanwege de bekendmaking van een bijzondere maatregel van hogerhand. Maar het leven ging voort. Slechts een enkeling was er van doordrongen geraakt dat het mis zou gaan. De meeste mensen vertrouwden op de neutraliteit of klampten zich eraan vast.[1])

Groenekan in het voorfront

Hoe neutraal ook, de kans op een gewelddadige aanval werd met het jaar groter. Hoe viel zo'n aanval (uit het oosten), in afwachting van hulp, te weerstaan? Het krijgsplan bevatte het antwoord op die vraag: vertragende acties in de grensgebieden, verdediging van de zgn. Grebbelinie en daarna terugtrekking naar het Oostfront van de Vesting Holland. Dat Oostfront was in feite de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tot die oude linie behoorden o.a. de forten Blauwkapel, Voordorp en Ruigenhoek. Het gebied nabij deze forten kon onder water worden gezet. Gedeelten van het Groenekans grondgebied waren dus zowel schootsveld als inundatieterrein. Nog tussen september '39 en maart '40 werd geprobeerd het verouderde Oostfront te versterken.[2]) In ijltempo werden door civiele aannemers een groot aantal onderkomens van gewapend beton gebouwd.[3]) De infanteristen van nabij gelegen veldversterkingen en loopgraven konden hierin schuilen bij zwaar artillerievuur van de vijand. Zulk een helse beschieting ging meestal vooraf aan een stormaanval. Ook in de Ruigenhoekse polder kwamen enkele van dergelijke betonnen schuilplaatsen tot stand. Verder kwam er één aan elke kant van de Groenekanseweg, respectievelijk nabij de boerderij van Voskuil en die van Van Brenk. Vermelding verdient nog, dat zo'n groepsonderkomen in tijden van gevaar met een camouflagenet kon worden bekleed en van een periscoopje voorzien. Met dit optisch instrument viel vanuit het gesloten bouwsel de omgeving in de peiling te houden.

Tien paarden en een auto

Paardentractie nam in een veldleger van toen een aanzienlijke plaats in. Met de algemene mobilisatie einde augustus 1939 kregen ook de boeren hièr een schriftelijke opdracht de paarden te leveren aan het leger. In aanmerking kwamen niet-drachtige merries, die minstens vier jaren oud waren. De paarden moesten op 29 augustus worden gebracht naar een verzamelplaats in Voordaan t.w. hoek Kastanjelaan en Vijverlaan. Dat viel ook nog eens te lezen op een gedrukt affiche dat was aangeplakt op het gemeentelijk bord in Groenekan. Dat aanplakbord had zijn vaste plaats aan het begin van de Ruigenhoeksedijk. De instructie luidde, dat elke viervoeter voorzien moest zijn van een halster met een halstertouw en goed hoefbeslag. Van de begeleider werd verwacht, dat hij proviand bij zich had waaronder een dagrantsoen haver. De bedoeling was de paarden vanaf het genoemde verzamelpunt naar Zeist te leiden. Het vorderingsterrein aldaar was in de Laan van Beek en Rooyen.[4])
Niettegenstaande de officiële regeling van deze voetreis ging ieder min of meer op eigen gelegenheid. Omstreeks elf uur begon in Zeist de keuring. Die werd verricht door een veearts en een militaire paardenarts. Na goedkeuring van een paard vond taxatie plaats. Groenekan liet er tenslotte een tiental achter. De gemiddelde taxatiewaarde van een exemplaar van dit tiental was ruim *f*400,–. Van zo'n bedrag viel een nieuw paard te kopen op de paardenmarkt in Utrecht. Een verbetering zou het echter niet zijn. Terzelfder tijd werden er vrachtauto's gevorderd. Het autopark was in dit oord nog

[1]) A.A. Klumper, Sociale verdediging en Nederlands verzet '40-'45, Tilburg, 1983, p. 95

[2]) L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog, Staatsuitgeverij 1969, deel 2, p. 186

[3]) Informatie van D. Koen, Rijksarchief Utrecht

[4]) Historisch archief gemeente Maartensdijk, nr. 889

maar van een bescheiden omvang. Alleen de firma Copijn bleek een vrachtwagen te hebben die geschikt werd bevonden. De Chevrolet ging van hier naar een der mobilisatiecentra, werd daar grijsgroen geschilderd en van een militair nummer voorzien.

Luchtbescherming

In 1936 trad de "Wet tot bescherming van de bevolking tegen luchtaanvallen" in werking. Vanwege de voorschriften van deze wet diende de gemeente Maartensdijk een luchtbeschermingsplan in bij de provincie. In november 1939 werd dit plan herzien. In december volgde goedkeuring van de rijksinspectie. Het hoofd van de luchtbeschermingsdienst in Maartensdijk was H. Copijn.[5])

De woonoorden, w.o. Groenekan, hadden een eigen deeldienst. De post van de oordcommandant in Groenekan was gevestigd bij de firma Copijn. De commandant was (waarschijnlijk) Cees Leeflang, boekhouder bij voornoemde firma. De EHBO-hulppost van de luchtbescherming was ingericht in het wijkgebouw van het Groene Kruis. Dat was het huis naast het perron van spoorweghalte-West. Van deze Groenekanse luchtbeschermingsdienst maakten verder deel uit de Vrijwillige Brandweer alhier en de Groenekanse afdeling van de Maartensdijkse burgerwacht. De burgerwacht was een hulppolitieploeg. W. Hoenderdaal, S. van der Horst en G. Willekes waren er o.a. lid van. Een sirene voor luchtalarm was geplaatst op de brandweerkazerne. De bedrijfssirene van kwekerij Copijn kon ook als alarmeringsmiddel fungeren.

De luchtbeschermingsdienst had de inwoners aangeraden hun ruiten met papierstroken te beplakken. Dat zou bij bombardementen en hevige trillingen het springen van het glas tegen kunnen houden. De ceramiekkunstenaar Luigi de Lerma, wonend hoek Kastanjelaan en Vijverlaan, had bij het beplakken van het vensterglas zijn artistieke fantasie de vrije loop gelaten. Zijn ramen waren bevolkt met kleurrijke ridders, bevallige jonkvrouwen en dartele vogels.[6]) Veel mensen hadden zwartpapieren rolgordijnen aangeschaft. Die lieten geen licht door en sloten aan de bovenkant goed af. Het verduisteren van de kleine halfcirkelvormige

Betonnen onderkomen in de Ruigenhoeksepolder. De ijzeren haken waren voor de camouflagenetten. Het verhoginkje was voor de periscoop.

[5]) Historisch archief gemeente Maartensdijk, nr. 640

[6]) Utrechts Nieuwsblad, 23 mei 1940

stalraampjes van een boerderij leek een heel gedoe. Bovendien, wie kon zich voorstellen dat die verduistering ooit nodig zou kunnen zijn?

Pinksteren tegemoet

De eerdergenoemde generaal Reynders, sinds de mobilisatie opperbevelhebber van land- en zeemacht, nam begin februari 1940 ontslag.[7]) Zijn opvolger was generaal Winkelman. Die nam al spoedig een belangrijke beslissing: de hoofdweerstand zou in de Grebbe-linie plaatsvinden. Alle plannen betreffende een voorbereide terugtocht op het Oostfront van de Vesting Holland werden geannuleerd.[8]) De artillerie van dit Oostfront werd naar de Grebbe-linie gedirigeerd. Wat achterbleef was een minimale bezetting. Dit alles voltrok zich in april 1939. Tegen Hemelvaart lag Groenekan dus niet meer in een voorfront maar ver àchter de nieuwe verdedigingslinie.

Hemelvaart was overigens een luisterrijke dag geweest. Ieder hoopte, dat Pinksteren even zonnig zou zijn. Wie kon bevroeden, dat ook de Luftwaffe op goed weer zat te wachten? Tussen de genoemde christelijke feestdagen viel nog de jaarlijkse 'grote schoonmaak'. Mogelijk dat daarbij boeken tevoorschijn kwamen die niet meer gebruikt werden, maar toch nog geschikt voor de jongens in militaire dienst. Het Vrouwen Vrijwilligers Corps van Maartensdijk maakte de huisvrouwen hierop attent. Wat Groenekan betreft kon dergelijke lectuur dan bezorgd worden bij mevr. Buisman aan de Kastanjelaan en mevr. Stolp aan de Utrechtseweg.[9])

De oorlogsberichten waren deprimerend. Noorwegen werd in een angstwekkend tempo door Duitse troepen bezet. De overrompeling werd geweten aan sinister verraad. De persberichten hierover brachten een nerveuze stemming teweeg. Maar het leven ging door. De spoorwegen lieten via de krant weten op vrijdag 10 mei reeds kaartjes te verkopen voor de Pinksterdagen.[10]) Die service zou worden geboden vanwege de te verwachten grote drukte. Maar deze voorverkoop zou niet plaatsvinden want nog voor zonsopgang begon voor ons land de oorlog.

Die vrijdag

In het duister van die nacht vlogen geweldige formaties vliegtuigen over ons land. Menig Groenekanner wist nog vagelijk van dit onheilspellend geluid. Het vliegtuiggeronk was zo aanhoudend, dat er welhaast geen twijfel meer mogelijk was. Dit moest oorlog zijn. Bij het ochtendgloren vormden zich op wegen en in lanen kleine groepjes. Op de Ruigenhoeksedijk vroegen de bewoners zich af wanneer tot inundatie van de polder zou worden beslist. Een ieder besefte, dat het stellen van inundatie als consequentie had de evacuatie van mensen en vee. Gevochten werd hier niet. Omstreeks zes uur in de ochtend kwam het oorlogsbedrijf kortstondig in het vizier. Vanaf de spoorweghalte Groenekan-west waren in noordoostelijke richting Duitse jachttoestellen waarneembaar. Zo te zien vielen die met hun boordwapens het vliegveld Soesterberg aan. De Groenekanse ooggetuigen meenden ook te zien hoe wendbare Nederlandse jagers al schietend rond de Duitse aanvallers 'dartelden'. De waarneming van dit moedig gedrag paste geheel bij het eerste, positief klinkende, legerbericht, dat even na half negen viel te beluisteren.[11]) Intussen had Wout Slob die ochtend officieel het bericht ontvangen 'Houdt U gereed voor vee-ontruiming'. Maar het bericht 'Vee-ontruiming geboden' liet nog op zich wachten. De inundatie was kennelijk nog niet gesteld. Zodoende ontstond er tijd om op de te ontruimen boerderijen het vee te 'blikken'. Henk van Brenk had van dat karwei nog een levendige herinnering. Drie dagen lang was hij met zijn oom Hendrik bezig om koeien van een oormerk te voorzien. Op zo'n oormerk stond een letter en een volgnummer. Beide gegevens werden nauwkeurig aangetekend. In totaal werden er in het gebied van Groenekan en Maartensdijk duizenden koeien geoormerkt en geregistreerd.

De avond van de tiende mei deden de leden van de burgerwacht, getooid met een witte band, de ronde. Zij waren voorzien van een zaklantaarn met een blauw lampje. Als er iets aan de verduistering mankeerde werd aangebeld. Dat gebeurde o.a. in Blauwkapel, omgeving

7) L. de Jong, deel 2, p. 216

8) L. de Jong, deel 2, p. 222

11) L. de Jong, deel 3, p. 112

9) Utrechts Nieuwsblad, 23 mei 1940, De Wilhelminaweg heette toen Utrechtseweg

10) Utrechts Nieuwsblad, 8 mei 1940

Wout Slob
1887-1970

fort. Het was bij een bewoner, die verdacht werd van sympathieën met de Duitsers. Waarom straalde nu juist uit zijn huis licht naar buiten? Had hij er iets mee voor ten gunste van de vijand? De hoogspanning van de dag, de vele geruchten over verraad en de dreigende duisternis activeerden op dat moment een plotselinge argwaan. De betrokkene werd gevraagd zijn verduistering onmiddellijk te verbeteren. Zo er al gehoor aan werd gegeven, het gebeurde niet bepaald vlot. Een der manschappen van het fort dreigde vervolgens met zijn 'spuit' de huisverlichting grondig te doven. Toen werd snel aan de eisen voldaan.

De Pinksterdagen

Wie moest ging de zaterdag voor Pinksteren nog aan het werk. W. Melissen vertelde, dat hij in de ochtend op een transportfiets naar Utrecht reed om voor een klant turf te halen. Daar zag hij plotseling, laag over de stad vliegend, een Duits toestel. Zo'n vreemd groot zwart vliegtuig verwekte alom schrik. Overigens waren de vijandelijke luchtactiviteiten op die dag in deze omgeving geringer dan op de vorige.[12]) Merkwaardig was dat het water in de sloten nog steeds niet hoog opgezet was. Tijdens de dienst op Pinksterochtend in het kerkje van Blauwkapel kwam op zeker moment een Nederlandse militair binnen. Hij nam de predikant, ds. Bax, terzijde. Deze kreeg de mededeling, dat er Duitse parachutisten in de nabijheid van het fort waren gesignaleerd. De predikant liet zich scherp uit over deze uit de lucht gevallen ordeverstoorders. Vervolgens stelde hij de kerkgangers voor een lied te zingen, teneinde paniekgevoelens te bestrijden. Ook in Groenekan ging op dat uur van de dag het verhaal over parachutisten op het fort. Rakers, gemeentepolitie-man, wilde erop af om tot de aanval over te gaan. Maar anderen hielden het hoofd koel en weerhielden hem van zijn drieste voornemens. De parachutistenkoorts was overigens epidemisch in de eerste oorlogsdagen.

Op de middag van die 12e mei wist het Algemeen Hoofdkwartier, dat de Duitsers de frontlijn van de Grebbeberg hadden doorbroken. Dat betekende dat het veldleger moest terugtrekken achter de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Nog diezelfde middag gaf Winkelman bevel tot inundatie. Voorlopig werd niet verder gegaan dan het openzetten van de boezems rond de polders en de sloten.[13]) Want eerst moest de bevolking en het vee uit de te inunderen gebieden weg. Op die zondagavond kregen de veehouders in Groenekan bericht, dat het vee de volgende dag moest worden afgevoerd, vanaf zonsopgang.

De grote trek

De koeien werden als altijd vroeg gemolken. De melk kon die dag niet afgeleverd worden. De volle emmers kregen dit keer een plaats in de kelder of op een andere koele plek. In de Ruigenhoek werden de koeien al op de dijk gebracht. Erachter voegde zich het vee van de boeren van de Groenekanseweg en de Wilhelminaweg. Sommige koeien droegen een hoorntouw. Dat was voorgeschreven.[14]) Tegen zonsopgang zette de stoet zich in beweging. Om de vijftig koeien liep er een verzorger tussen, herkenbaar aan een witte band. Het weer was stralend en de route bekend. De hoofdverbindingswegen wer-

[13]) V.E. Nierstrasz, Inleiding en algemeen overzicht van de gevechtsdagen 10-19 mei 1940, 1957, Staatsuitgeverij, p. 97 en 98

[14]) J. Koolhaas Revers, Evacuaties in Nederland, 1939-1940, Staatsuitgeverij 1950, p. 145

[12]) F.J. Molenaar, De luchtverdediging in de meidagen 1940, deel 2, p. 650

den gemeden. Nog voor het bruggetje in de Ruigenhoekse Dijk ging het zuidwaarts, het land in. Daarna een eind de Gageldijk op en wéér landinwaarts. Het water in de sloten kwam al opzetten. De inundatie was dus gesteld. Maar last van overvloeiend water werd niet ondervonden. Intussen was de Vecht bereikt. De weg over de Vechtdijk werd gevolgd tot aan de brug bij Zuilen. Deze brug werd overgestoken en via de oude weg richting Amsterdam werd al gauw het Merwedekanaal bereikt. Daarover lag ter plaatse een provisorische oeververbinding. Die werd gevormd door een aantal aaneengesloten dwarsliggende zolderschuiten met een loopdek. Het was dringen bij deze overgang. Het vee uit Westbroek en Maartensdijk was al voor gegaan. Dat had via andere binnenwegen dit concentratiepunt bereikt.

Na het passeren van het Merwedekanaal was het moeilijkste deel van de tocht achter de rug. Maar er was nog een lange weg te gaan. Die weg liep langs de Proostwetering, Vleuten, over Breudijk naar Woerden en Bodegraven. Door dit landschap trok die dag een onafzienbare rij koeien. Het moet een lint geweest zijn van 5 tot 10 kilometer. Veel onderweg gaf blijk van voorbereiding. Gaandeweg werden de dieren overigens vermoeid en moesten de verzorgers meer gaan drijven. De koeien uit de gemeente Maartensdijk w.o. die van Groenekan werden naar de markt in Woerden gevoerd. Op die markt bleef het vee 's nachts staan om de volgende dag verspreid te worden over boerenbedrijven in de omgeving.

De leiders en verzorgers mochten die avond niet terug. Zij werden ingekwartierd bij particulieren. De volgende ochtend kon een verzorger zijn geleidersband inleveren en ontving dan het bedrag van *f*10, –. Henk van Brenk en Jan Albers, beiden verzorgers, gingen die ochtend op Jans fiets terug naar Groenekan. Hoe zou de toestand daar zijn?

Het water vloeide er over de rand van de sloten. Verderop in de polder stond het land blank. Alle bewoners bleken weg te zijn. Na informatie op het gemeentehuis vond Henk zijn familie bij Grotendorst op de Achterwetering en Jan bij Boshuis in Maartensdijk.

Vluchtoord Maartensdijk

De aftocht vanuit de Grebbe-linie was onontkoombaar. De verdediging kon nu alleen nog worden hervat achter de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Mocht het tot die verdediging komen dan kwam Groenekan in de gevarenzone te liggen. De bewoners zouden in dat geval te maken krijgen met ''eigen en vijandige wapenwerking'' en belaagd worden door het wassende water. Op 13 mei kreeg burgemeester Tjalma van de militaire commandant van de groep Utrecht van de Vesting Holland een telegram aangaande Groenekan. De bevolking van dit oord moest zich gereed maken voor vertrek naar minder bedreigde delen van de gemeente. Als zodanig waren aangemerkt: de Achterwetering, Maartensdijk en Hollandsche Rading. Van der Neut, een der blokhoofden weet nog dat hij op die dertiende mei naar Copijn fietste voor overleg. Dat fietstochtje heugt hem nog. Op weg naar de hoofdgeleider sloeg vlak voor hem een rij kogels in het wegdek. Dat maakte diepe indruk. Het oorlogsgeweld was tot nog toe op afstand gebleven. Nu leek het ook hier toe te slaan.
Die middag stelden de verschillende blokhoofden de mensen in hun blok persoonlijk op de hoogte van het op handen zijnde vertrek. De persoonskaarten werden ook uitgereikt. Sommige mensen herinneren zich een koffertje te hebben ingepakt of een tasje of rugzak voor één der kinderen. Een punt van verzameling was de Kastanjelaan. Het is niet waarschijnlijk dat het uur van vertrek al bekend was op dat moment. Die nacht van 13 op 14 mei was het ook in Groenekan onrustig. De artillerie trok terug over de hoofdweg naar Utrecht, via fort De Bilt. De infanterie ging over de door bomen beschutte landwegen o.a. over de Groenekanseweg. Wie daar die nacht zijn verduisteringsgordijn oplichtte zag doodvermoeide Nederlandse soldaten voorbij trekken. Hoenderdaal had in die uren dienst als lid van de burgerwacht. Hij maakte op zijn

fiets een rondje o.a. via Blauwkapel. Op verschillende plaatsen hadden zich Nederlandse militairen geïnstalleerd. Terugkomende ontwaarde hij er ook enkelen op de hoek van de Groenekanseweg. Het bleken officieren te zijn. Die vroegen hem of er nog burgers aanwezig waren. Vervolgens kreeg hij te horen, dat een ieder ten spoedigste weg moest. Hoenderdaal belde onmiddellijk Cees Leeflang uit zijn bed. Was er vervolgens spoedoverleg met Tjalma en Copijn? In ieder geval werd op zeker moment als vertrektijd de volgende ochtend tien uur doorgegeven.

Exodus

Er was geen evacuatieplicht. Wie achter bleef zonder daarvoor te zijn aangewezen deed dit voor eigen risico. Een enkele alleenwonende vereenzaamde bejaarde weigerde hof en haard te verlaten. Zo iemand werd voor eigen bestwil door 'de gemeente' gehaald. Dat was van te voren geregeld. Dieren mochten niet mee. Die werden achtergelaten met enig voedsel. Wat te doen: de hond opsluiten of juist niet? In het laatste geval zou het trouwe dier het spoor van zijn baas kunnen gaan volgen. Dieren die hun kostje bij elkaar konden scharrelen werden in arren moede maar losgelaten. Er was immers geen notie van de duur van het verblijf elders en er zou letterlijk geen sterveling zijn die de zorg kon overnemen. Beweerd werd dat het maar beter was sterke drank te verstoppen. Dronken vijandige soldaten zouden zich aan uitspattingen kunnen overgeven. Dat beeld bestond bij mensenheugenis. Waar inundatie dreigde werd het huisraad naar een hogere verdieping gebracht. De hoofdkranen van gas- en waterleiding werden afgesloten en evenzo het elektrisch licht. Brandende kachels werden gedoofd. Na het sluiten van het huis moest de huissleutel met daaraan een ingevuld label worden afgegeven aan de desbetreffende groepsleider. Maar in hoeverre dat is gebeurd werd niet duidelijk. Ook voor het overige werd in de gesprekken niet of nauwelijks gerept over het toebehoren tot een groep of over groepsleiding. Alleen van meester Stoffels werd gezegd, dat hij zijn mensen op het verzamelpunt in de Kastanjelaan bij elkaar had.

Volgens de aanwijzing op de persoonskaart moest worden meegenomen: een mondvoorraad per persoon voor een dag, dekens, extra kleding, sieraden en geld, eetgerei, verbandmiddelen en het trouwboekje. Al wie te voet ging droeg handbagage, kinderen zowel als ouderen. Daarenboven hadden velen spullen geladen op een klein vervoermiddel: een fiets, sportkarretje of bolderwagentje. Kleine kinderen werden in de kinderwagen meegenomen. Boeren reden op een volgeladen kaasbrik over de straatweg. Wie een handel had gebruikte zijn transportfiets of driewieler. Met zo'n driewieler konden zowel personen als bijbehorende goederen worden vervoerd.

Een groot deel van de voetgangers trok naar Maartensdijk via het Prinsenlaantje. Zij kwamen daar ter hoogte van de Arnoldahoeve op de Dorpsweg. Op die boerderij werd ook een aantal personen ingekwartierd. Onderweg had ieder gezien, dat in de weilanden greppels werden gegraven door (daartoe opgeroepen) mannelijke ingezetenen. De militaire commandant van Utrecht had hiertoe per telegram opdracht gegeven aan de burgemeester. In het desbetreffende telegram waren breedte, diepte en onderlinge afstand van deze te graven greppels opgegeven. Het ging om een maatregel tegen het landen van vijandelijke vliegtuigen.

Het lege dorp

Conform de landelijke aanwijzingen was uitsluitend gekozen voor inkwartiering.[15]) Dat wil zeggen voor onderbrenging van de Groenekanse bevolking bij gezinnen. De bewoners van de Ruigenhoek gingen via de straatweg naar de Achterwetering. Die van Voordaan, Oranjelaan en Utrechtseweg naar Maartensdijk of Hollandsche Rading. Bij het toebedelen van de plaatsingsadressen was enigermate gelet op maatschappelijke overeenkomst. Zogezegd was gedacht aan boer bij boer, burger bij burger. Maar in een plattelandsgemeente zo dicht bij de stad zaten veel mensen tussen die twee bestaanswijzen in. Of bij vertrek uit

[15]) Koolhaas Revers, p. 63

Groenekan het gastgezin aan de vertrekkende bekend was werd niet duidelijk. Sommige informanten vermeldden het adres onderweg, op het gemeentehuis, te hebben gekregen. Anderen dachten het te hebben ontvangen op het verzamelpunt. Van een opgekregen bestemming werd niet altijd gebruik gemaakt. In dat geval had iemand kans gezien op eigen houtje een onderdak te regelen. Dat was dan vaak een familielid, goede kennis, of collega. Bijvoorbeeld een winkelier die met vrouw en kinderen zijn toevlucht had gezocht bij een neringdoende in Hollandsche Rading. Het kwam ook voor, dat vanuit het 'vreemde' gastgezin alras werd verhuisd naar een meer vertrouwd gezin.

Een enkeling fietste naar Groenekan terug om iets te halen. Het verhaal ging, dat de Duitsers gebrand waren op paarden. Dat was reden genoeg voor W. Melissen om zijn achtergebleven viervoeter nog even uit een aan de straatweg gelegen wei te leiden. Van een oude dame had hij ook nog de opdracht meegekregen het geldkistje uit haar woonhuis in Voordaan te halen. In Groenekan gekomen werd hij door Nederlandse soldaten gewaarschuwd zich niet in de richting van De Bilt te wagen. In die plaats zouden al Duitsers zijn doorgedrongen. Van der Neut ging terug, omdat hij zijn radiootje was vergeten. Dat ding werd node gemist. Want lang niet ieder had toentertijd een toestel.

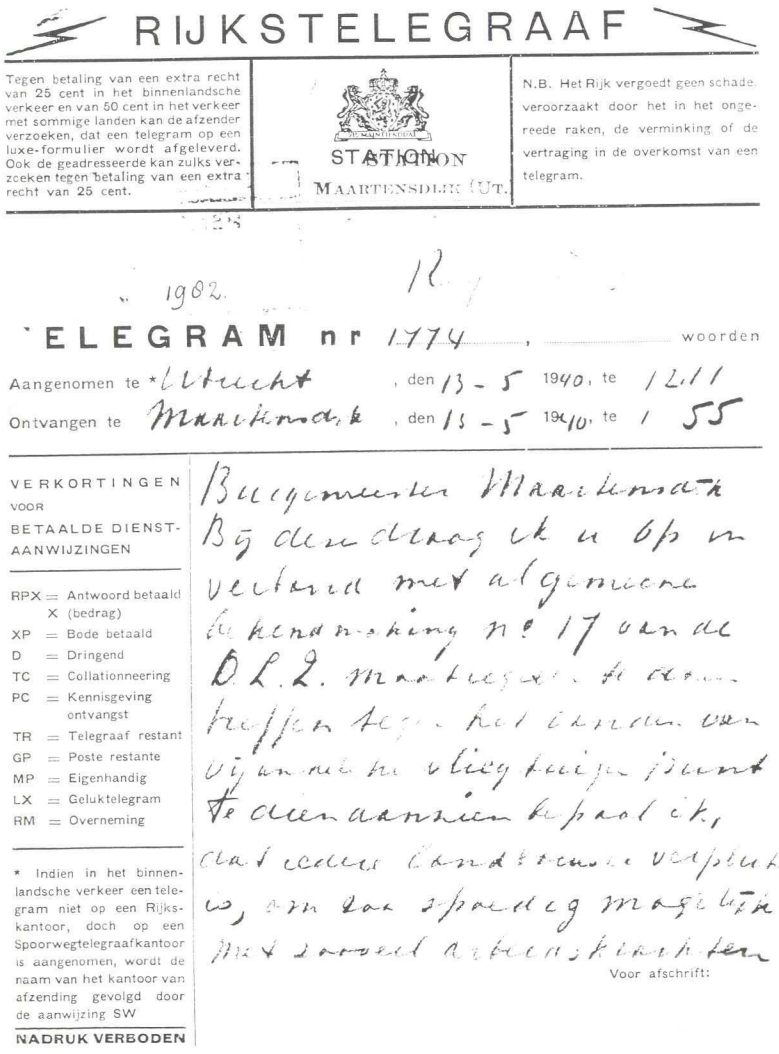

RIJKSTELEGRAAF

Tegen betaling van een extra recht van 25 cent in het binnenlandsche verkeer en van 50 cent in het verkeer met sommige landen kan de afzender verzoeken, dat een telegram op een luxe-formulier wordt afgeleverd. Ook de geadresseerde kan zulks verzoeken tegen betaling van een extra recht van 25 cent.

STATION MAARTENSDIJK (UT.

N.B. Het Rijk vergoedt geen schade, veroorzaakt door het in het ongereede raken, de verminking of de vertraging in de overkomst van een telegram.

1982. R

TELEGRAM nr 1774, woorden

Aangenomen te *Utrecht, den 13-5 1940, te 12.11

Ontvangen te Maartensdijk, den 13-5 1940, te 1 55

VERKORTINGEN VOOR BETAALDE DIENSTAANWIJZINGEN

RPX = Antwoord betaald X (bedrag)
XP = Bode betaald
D = Dringend
TC = Collationneering
PC = Kennisgeving ontvangst
TR = Telegraaf restant
GP = Poste restante
MP = Eigenhandig
LX = Geluktelegram
RM = Overneming

* Indien in het binnenlandsche verkeer een telegram niet op een Rijkskantoor, doch op een Spoorwegtelegraafkantoor is aangenomen, wordt de naam van het kantoor van afzending gevolgd door de aanwijzing SW

NADRUK VERBODEN

Burgemeester Maartensdijk
Bij deze draag ik u op in verband met algemeene bekendmaking nº 17 van de D.L.Z. maatregelen te doen treffen tegen het landen van vijandelijke vliegtuigen punt te dien aanzien bepaal ik, dat iedere landbouwer verplicht is, om zoo spoedig mogelijk met zooveel arbeidskrachten

Voor afschrift:

Tijdens zijn korte aanwezigheid op eigen erf zette hij ook nog even zijn fiets binnen. In menig gastgezin bleek er beddegoed tekort te zijn. Dat was ook een reden om even op en neer te rijden. Het kon nu nog. Duitsers waren nog niet gesignaleerd en krijgsrumoer was nog niet gehoord. Willekes ging in de voormiddag nog even terug om een bed te halen.

Hij herinnert zich nu nog hoe onwezenlijk leeg het dorp was en ook de merkwaardige stilte. Daarin viel alleen te beluisteren het balken van een ezel. De bewoners van Uylenstein, op de hoek van de Veldlaan, hadden de stal van het dier expres open gelaten. De ezel graasde in de berm. Om half zeven kwam het schokkende bericht van de capitulatie.

Die avond werden vier leden van de burgerwacht teruggestuurd naar Groenekan om wacht te lopen. Zij hadden zich gewapend met traproeden of andere eenvoudige slagwapens. Zonodig kon hiermee worden opgetreden tegen ongewenste individuen. Van (geëvacueerde) ingezetenen van Groenekan hadden zij de nodige boodschappen meegekregen: een fiets binnen zetten, voor iemand iets uit zijn huis halen, een kippehok afsluiten en zo meer. Het was ijzig stil in Groenekan, zo vertelde Hoenderdaal. Op zeker moment viel vanuit een huis vagelijk een menselijke stem te horen. Na omsingeling van het pand kon dit raadsel worden opgelost. Het stemgeluid kwam uit een nietafgezette radio. Bij de Veldlaan en de spoorwegovergang-oost bleken enkele auto's in de sloot de liggen. Er viel die avond en nacht overigens geen onverlaat te bekennen.

[16]) Historisch archief gemeente Maartensdijk, nr. 790

De terugkomst

Had de oorlog langer geduurd dan was de Groenekanse bevolking misschien nog verder van huis geraakt. Het vertrek van de Maartensdijkse burgerij met inbegrip van de evacués was tenslotte in de dienstregeling van de DEV opgenomen. De precieze vertrektijd zou worden vastgesteld na voltooiing van de (verlate) afvoer van de inwoners van Achttienhoven en Westbroek. Mogelijk waren de Groenekanners per trein in Avenhorn aangekomen en in die gemeente gebleven.

[17]) Stieren waren niet afgevoerd

Maar wie kan zeggen hoe het gegaan zou zijn. Eén voltreffer op de spoorlijn en zo'n treinreis was al onuitvoerbaar geworden. Zeker is in ieder geval, dat de Groenekanse bevolking op de 15e mei terugkeerde naar de vertrouwde omgeving. Er waren gezinnen, die een dag later kwamen.

Van het verblijf op het gastadres waren er maar weinig herinneringen. Misschien ook, omdat de uithuizigheid zo kortstondig was geweest. Een enkeling viel nog een curieus detail te binnen. Zo vertelde iemand die bewuste nacht voor het eerst in een bedstee te hebben geslapen. Teruggekomen op de eigen stek vond een ieder zijn huis en erf in redelijke staat terug. Wel werden er nogal wat fietsen vermist. Waarschijnlijk waren die door ijlings terugtrekkende militairen meegenomen. Hermanus Rakers, gemeente-politieman van Maartensdijk, maakte over deze ontbrekende rijwielen een rapport.[16]) Later bleek, dat alleen schade boven de *f* 100,– werd vergoed.

De terugkomst van het vee liet nog op zich wachten. Het water in het drassige gedeelte van Groenekan was intussen al teruggevloeid. De boeren in het weidegebied rond Woerden en Bodegraven wilden zo langzamerhand ook wel eens van die grazende gasten af. Er moest immers ook nog gehooid kunnen worden met het oog op de winter. Omstreeks 20 mei kwamen de eerste runderen terug. Vervolgens was er een tijdlang een dagelijkse aanvoer in kleine koppels. Slob had ook nu weer de coördinatie. In Woerden was een speciale commissie gevormd. Deze commissie droeg zorg voor een regelmatige aanvoer op de markt aldaar van koeien die terug moesten. Dagelijks gingen er jonge boeren, w.o. Henk van Brenk, op pad om de koeien daar te halen. Kon een koe op de terugweg niet meer verder dan werd het beest aan een boom gebonden. Boshuis, de veerijder van Maartensdijk, nam deze achterblijfsters dan mee in zijn veewagen.[17]) Hij bracht ze vervolgens naar de vaste verzamelplaats in Groenekan. Die plaats was aan de Gageldijk achter fort Blauwkapel. In totaal kwamen er van al die duizenden koeien zo'n veertig stuks niet terug. Die waren in de oorlogsdagen

omgekomen door verdrinking of bij beschietingen. De geblikte oren waren van de kadavers afgesneden en ingeleverd bij de zgn. bureauhouder in Bodegraven. Die had de letters en nummers genoteerd. Dat was van belang met het oog op de schadevergoeding aan de eigenaren.

Weggeruimde boerderijen

De bewoners van Groenekan konden bij thuiskomst opgelucht ademhalen. Afgezien van de ontvreemde fietsen en wat gebruikte levensmiddelen was ieders have en goed behouden gebleven. Dat laatste was helaas in het geheel niet het geval op het einde van de Ruigenhoekse Dijk, nabij het fort. Nog op 14 mei werden daar door brand een drietal boerenbedrijven grondig 'weggeruimd'. Dat was gebeurd op grond van artikel 29 van de zgn. Kringenwet.[18]) Dit wetsartikel gaf militaire autoriteiten het recht in oorlogsomstandigheden obstakels in het schootsveld van een fortificatie te verwijderen. De eigenaren van de platgebrande boerderijen waren: Herman van 't Land, Johan Rossewij en Jan Schoonhoven. Om de situatie te typeren het volgende.

Op zondagavond 19 mei kwam de zoon van Rossewij als militair vermoeid en gedesillusioneerd terug uit Zeeland. Op de plaats waar nog kortgeleden zijn ouderlijk huis had gestaan zag hij nu een smeulende puinhoop. Het was een hard gelag voor de betrokken gezinnen. Dit temeer omdat ook alle persoonlijke bezittingen in vlammen waren opgegaan. De nasleep was niet gering. Ter illustratie zij hier vermeld hoe het de familie Rossewij verging. De schade liep in de duizenden. Een deel werd vergoed door een particuliere verzekering. Het zgn. Schadecommissariaat wees een verzoek om schadeloosstelling af. Blijkens de aantekeningen op de zgn. Kringenstaat bestond er geen recht op. Dat kwam omdat de gehele opstal was gebouwd na de inwerkingtreding van de genoemde Kringenwet. De eigenaar had indertijd toestemming gekregen binnen het schootsveld te bouwen.[19]) Dat was evenwel voor eigen risico geweest.

Voorlopig trok het gezin Rossewij in bij familie in Utrecht. In 1943 kon een noodwoning worden betrokken. Die was geplaatst bij het begin van de oprit naar het voormalige boerenhuis. Eerst in 1947 werd op de oude plek een nieuwe bedrijfswoning gebouwd. De financiering ervan kwam uit de gelden voor de Wederopbouw.

[18]) Historisch archief gemeente Maartensdijk, nr. 790

[19]) In 1924, Historisch Archief gemeente Maartensdijk, nr. 10

De noodwoning van de familie Rossewy.

Historische Vereniging Maartensdijk

De Historische Vereniging Maartensdijk is opgericht tijdens de oprichtingsvergadering die werd gehouden op 7 oktober 1987 in het Dorpshuis ''De Groene Daan'' in Groenekan.

De vereniging stelt zich ten doel het bevorderen van de belangstelling voor en zo mogelijk het onderzoeken van de geschiedenis van Maartensdijk en omstreken. De vereniging streeft dit doel na zonder winstoogmerk.

Bestuur
Voorzitter: M.L. de Raadt-Nolst Trenité, Kerkdijk 51, 3615 BB Westbroek, tel. (03469) 14 69.
Secretaris: A.E. Zoetebier-Kluyver, Vijverlaan 2, 3737 RH Groenekan, tel. (03461) 12 48.
Penningmeester: J.H.W. Hermsen, Veldlaan 5, 3737 AM Groenekan, tel. (03461) 15 41.

De contributie bedraagt *f* 25,– per jaar.
Voor informatie over en opgave als lid van de Historische Vereniging kan men zich wenden tot de secretaris.

Het gironummer van de Historische Vereniging is: 4400774 t.n.v. Historische Vereniging Maartensdijk.

St. Maerten is het tijdschrift van de Historische Vereniging
mei '90 no. 4 derde jaargang

Redactie
N.J.M. Adema, Dr. Welfferweg 8d, 3615 AN Westbroek, tel. (03469) 11 79.
W.P. Hoebink, Copijnlaan 17, 3737 AV Groenekan, tel. (03461) 20 20.
J. Middelhoff, Spoorlaan 31, 3739 KB Hollandsche Rading, tel. (02157) 19 79.
L.A.M. Fijen, Gruttolaan 3, 3738 EV Maartensdijk, tel. (03461) 39 45 (eindredactie).

Grafische verzorging en lay-out
J.C. van Hoffen.

© 1990 Niets uit dit tijdschrift mag worden verveelvoudigd zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Historische Vereniging Maartensdijk.